

AZƏRBAYCANDA BÜDCƏ SİSTEMİNƏ MƏNFƏƏT VERGİSİ DAXİLOLMALARININ TƏHLİLİ VƏ TƏŞKİLİ

¹Gülçin Mərdan qızı Tahirova, ²Orxan Samir oğlu Məmmədov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

orxan.mamedov.2000@bk.ru

Xülasə.Tədqiqat işinin məqsədi. Vergi sisteminin təşkilatı əsasını peşəkar vergi təşkilatları və iqtisadi sahədə fəaliyyət göstərən vergi fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatlar təşkil edir. Peşəkar vergi təşkilatları vergi ödəyicilərinin təsərrüfat fəaliyyətini vergi nöqtəyi-nəzərindən təhlil edir, yoxlayır və cəlb edilmiş təşkilatlarla birlikdə vergi və gömrük qanunvericiliyinin icrasını təmin edən funksiyaları yerinə yetirir. Vergi sisteminin hüquqi əsasını birlikdə vergi sisteminin tənzimləyici modelini təşkil edən vergilər və ödənişlər haqqında qanunvericilik, habelə gömrük qanunvericiliyi təşkil edir.

Tədqiqatın metodologiyası. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutmanın ümumi prinsiplərini, vergilərin yaradılması, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə digər iştirakçıların hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Vergi məsələləri, vergi nəzarətinin forma və üsulları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət vermə qaydaları ilə bağlı vergi münasibətlərində qeyd olunur.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti. Vergi ödəyicisi qarşısında maliyyə öhdəlikləri ləğv edilərkən və ya ödənilərkən (qarşılıqlı hesablaşmalar aparılarkən və digər bu kimi hallar zamanı) öhdəliyin ləğvi və ya ödənilməsi vaxtı xərclərin yaranma vaxtı hesab edilir. Borc öhdəliyi üzrə faizlər ödənilərkən və ya əmlakın icarəyə götürülməsi müqabilində ödənişlər aparılarkən, borc öhdəliyinin və ya icarə müqaviləsinin müddəti bir neçə hesabat dövrünü əhatə edirsə, hesabat ilində mənfəətdən çıxılmaqla faktiki ödənilmiş faizlərin (icarənin) məbləği, göstərilən il üçün hesablanmış faiz (icarə) məbləği deməkdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dövlət büdcəsi göstəricilərinin xronometraj təhlili zaman seriyalarının qurulmasını nəzərdə tutur. Bu zaman əsas məqam dinamika seriyasında əks olunan büdcə göstəricilərinin səviyyələrinin müqayisəliliyini təmin etməkdir, çünki dövlət büdcəsinin mənfəət və xərclərini qruplaşdırmaq üçün istifadə edilən büdcə təsnifatı zaman keçdikcə az və ya çox dərəcədə əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalır.

Açar sözlər: vergi, mənfəət, gəlir, səmərəlilik, hüquqi şəxslər, vergi siyasəti, təhlil.

Giriş. Azərbaycanda büdcə idarəçiliyi baxımından Maliyyə Nazirliyində büdcə mədəniyyəti və inkişaf etmiş idarəetmə potensialı mövcuddur. Lakin dövlət idarələrində büdcənin idarə olunması ilə bağlı büdcə mədəniyyəti mövcud olmayıb. Qurumlarda büdcədən söhbət gedəndə başa düşülür ki, nə qədər çox təxsisat alınsa, bir o qədər yaxşıdır.

Müasir vergi sisteminin məqsəd və vəzifələri. Uzunmüddətli perspektivdə büdcə mədəniyyətinin formalaşdırılması və dövlət resurslarından səmərəli və ədalətli istifadə üçün qurumlarda sosial mədəniyyət yaradılmalıdır. Klassik büdcədən proqrama əsaslanan fəaliyyət büdcəsinə qədər, qurumlar üçün diqqət çəkən məsələ xərclərin harada edildiyi və bu xərclərin necə təsnif ediləcəyi idi. Büdcədə planlaşdırma və proqramlaşdırma ideyası, planların xərclər vasitəsilə dövlət mənfəətinə çevrilməsi heç vaxt önə çıxan məsələ olmayıb. Odur ki, büdcə sistemlərindən

gözlənilən faydanı təmin etmək üçün büdcədə strateji planlaşdırma və proqramlar ön plana çəkilməli, büdcə prosesi siyasətçilərlə bürokratlar arasında hakimiyyət davası olmaqdan uzaqlaşdırılmalıdır. Büdcə sistemləri təkbaşına nə qədər mükəmməl olsa da, praktikada uğurun dövlətin institusional idarəetmə imkanlarından asılı olduğunu heç vaxt nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Müasir vergi sisteminin səmərəliliyinin mahiyyəti. Bu maddədə göstərilən maliyyə öhdəliyi əqd və ya müqaviləyə uyğun olaraq qəbul edilmiş öhdəlikdir ki, onu yerinə yetirmək üçün əməliyyatın və ya müqavilənin digər tərəfi pul və ya digər müvafiq vəsait köçürməyə borcludur. Əgər borc öhdəliyi üzrə faizlər ödənilərkən və ya əmlakın icarəsinə görə ödəniş edilərkən, borc öhdəliyi və ya icarə müqaviləsi üzrə ödəniş müddəti bir neçə hesabat dövrünü əhatə edərsə, xərclər onların hesablanması ardıcılığına uyğun olaraq göstərilən hesabat dövrləri üzrə bölüşdürülür.

Müasir vergi sisteminin metodologiyası. Ölkədə büdcə sisteminin cəmiyyətin rifahını təmin etmək funksiyasını yerinə yetirməsi üçün planlaşdırma və proqramlaşdırma anlayışı daimi olaraq dövlət idarəçiliyinə daxil edilməlidir. Bunun üçün büdcənin hazırlanması prosesindən başlayaraq onun auditinə qədər olan prosədə ictimaiyyətin fəal iştirakını təmin etmək lazımdır. Xəzinədarlıq və Maliyyə Nazirliyinin təkcə büdcə sistemləri və prosesləri üzrə ekspertizası dövlət büdcələrinin səmərəliliyini təmin etmək üçün kifayət etmir.

Müasir vergi sisteminin tətbiqi əhəmiyyəti. İqtisadiyyatda tarazlığı təmin etmək üçün lazım gələrsə, dövlət büdcədə kəsir yarada bilər. İnkişaf: Dövlət büdcə vasitəsilə sosial, iqtisadi və maliyyə ölçüləri ilə inkişafın səmərəliliyini şüurlu şəkildə təmin etməlidir. İnkişaf iqtisadi artımın və struktur dəyişikliyinə müşahidəsi kimi müəyyən edilir. Resursların bölüşdürülməsi: Məhdud resurslardan rəşional istifadədir. Sosial ehtiyacları mümkün qədər az resurslarla ödəmək üçün büdcənin hazırlanmasıdır. Effektiv istifadə edilmədikdə Resurs Çatışmazlığını aradan qaldırmaq mümkün deyil. Mənfəət bölgüsünün tənzimlənməsi: istehsal amilləri istehsaldan pay alır. Lakin bu bölgüdə mənfəət istehsal amilləri arasında bərabər bölünür.

Büdcədən mənfəətlərin yenidən bölüşdürülməsi aləti kimi istifadə etməklə dövlət büdcədən mənfəət bölgüsündə ədaləti təmin etmək üçün alət kimi istifadə edə bilər. Sabitliyin təmin edilməsi: İqtisadi qeyri-sabitlik dövründə büdcə digər maliyyə siyasətləri ilə birlikdə sabitliyə töhfə verir. Büdcə ilə tam məşğulluq və qiymətlərin ümumi səviyyəsində balanssızlıq (daxili və ya xarici ola bilər) aradan qaldırıla bilər. Gəlir dağılımını nizamlama: istehsal amilləri istehsaldan ödəniş edilir. Lakin bu dağılımda mənfəət istehsal amilləri arasında dengeli dağılmamaqdadır.

Müasir vergi sisteminin elmi yeniliyi. Beynəlxalq standartların Azərbaycan statistikasına daha da tətbiqi istiqamətində aparılan işlərdə nəzərə almaq lazımdır ki, hazırda Beynəlxalq Valyuta Fondunun himayəsi altında dövlət maliyyəsinin daha tam uyğunlaşdırılması və əlaqələndirilməsini təmin edən yeni beynəlxalq standart üzərində işlər başa çatdırılır. Səviyyələrin müqayisəliliyinə əvvəlki illərin dövlət büdcəsinin mənfəət və xərclərini hazırda qüvvədə olan təsnifata (yəni, nəzərdən keçirilən dinamika seriyasına daxil edilmiş ötən il üzrə məlumatların qruplaşdırıldığı təsnifata) uyğun yenidən qruplaşdırmaqla nail olmaq olar.

İqtisadi artım tempi ilə dövlət büdcəsi kəsirinin ÜDM-in dəyərində nisbəti kimi göstəricilər arasında asılılıqların müəyyən edilməsi aydın şəkildə müəyyən edilmiş birbaşa və ya tərs əlaqənin olduğunu birmənalı şəkildə söyləməyə imkan vermir. Məsələn, dövlət idarəçiliyi üzrə xərclərin məbləği kifayət qədər ətalətlidir. İqtisadi tənəzzül dövründə dövlət aparatının saxlanması xərclərinin ümumi ÜDM-də payı əhəmiyyətli dərəcədə arta bilər.

Amma bu o demək deyil ki, dövlət xərclərinin böyük miqyası iqtisadi tənəzzülə səbəb olub. Eyni zamanda, dövlətin qeyri-sabit iqtisadiyyatı üçün inzibati xərclərin məbləği çox yüksək ola bilər. Dövlət büdcəsinin reallığının və səmərəliliyinin statistik təhlili onun gəlir və xərc hissələrinin strukturunu və bu mövqələrin ölkənin makroiqtisadi vəziyyətini xarakterizə edən amillərlə əlaqəsini öyrənməyi nəzərdə tutur. Burada paralel zaman sıralarının təhlili, korrelyasiya və reqressiya təhlili, çoxfaktorlu indeks modellərinin qurulması kimi iqtisadi statistik üsullardan istifadə olunur.

Yekun nəticə. Beləliklə, Birgə fəaliyyətdən əldə edilən mənfəətlərin bölgüsü hüquqi şəxs yaratmadan birgə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər həmin fəaliyyətdən əldə etdikləri birgə

mənfəətləri (belə fəaliyyətlə bağlı bircə xərclər çıxılmaqla) hesabladıqdan sonra vergi tutulan mənfəəti müqaviləyə uyğun olaraq belə fəaliyyətin iştirakçıları arasında bölüşdürürlər. Uzunmüddətli müqavilələr üzrə mənfəətlər və bu gəlirdən çıxılan məbləğlər “Uzunmüddətli müqavilə” vergi ili ərzində müqavilə ilə tələb olunan istehsal, quraşdırma və ya tikinti və ya əlaqəli xidmətlər və işlərin tamamlanmadığı müqavilədir. Uzunmüddətli müqavilələrə müqavilədə nəzərdə tutulmuş işlərin başlandığı tarixdən 6 ay ərzində başa çatdırılmasını nəzərdə tutan müqavilələr aid edilmir.

Dövlət büdcəsi dövlət orqanlarının öz funksiyalarının həyata keçirilməsində, o cümlədən əmtəə və xidmətlər bazarlarının, maliyyə bazarlarının fəaliyyətinə və iqtisadiyyatın sektorlarında gəlirlərin bölüşdürülməsinə təsir göstərməkdə mühüm əhəmiyyət kəsb etməsini təmin edir. Büdcə dövlətin daxili və xarici siyasətinin həyata keçirilməsi üçün iqtisadiyyatın bütün sahələrindən vəsaitlərin səfərbər edilməsi vasitəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov Ə.C. Ünvanlı vergi xidməti. Təlimçilər üçün vəsait. Bakı, 2013
2. Məmmədov Ə.C, Seyfullayev İ.Z. “Vergi və investisiya mühiti”, Bakı, 2013, 376 səh.
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi” Bakı, 2017, 351 s.

УДК 336.22

Анализ современной налоговой системы Азербайджана и оценка ее эффективности

Мамедов О. С., Гусейнов М. Дж.

Резюме. Цель моего исследования. Он заключается в рассмотрении законов, которые включают оценку доходов и расходов юридического лица государства или общества на определенный период времени и допускают их реализацию.

Методология исследования. Как известно, бюджетное право Азербайджанской Республики принадлежит парламенту. В Законе о разработке бюджета - налоги, собираемые государством, подвергаются сомнению, расходы утверждаются парламентом, а заключительным этапом является утверждение доходов и расходов парламентом.

Прикладное значение исследования. Государственный бюджет использует бюджет как средство обеспечения справедливости в распределении доходов, используя его как инструмент перераспределения доходов. Обеспечение стабильности. Во времена экономической нестабильности бюджет, наряду с другими видами налогово-бюджетной политики, обеспечивает поддержку стабилизации. С помощью бюджета можно устранить полную занятость и дисбаланс цен на общем уровне.

Научная новизна исследования. Хронологический анализ показателей государственного бюджета предполагает построение временных рядов. В настоящее время главным является обеспечение сопоставимости уровней бюджетных показателей, отраженных в рядах динамики, поскольку бюджетная классификация, используемая для группировки доходов и расходов государственного бюджета, с течением времени претерпевает более или менее существенные изменения.

Ключевые слова: налог, эффективность, юридические лица, налоговая политика, анализ.

Analysis of the modern tax system of Azerbaijan and assessment of its effectiveness**Mammadov O. S., Huseynov M. J.**

Summary. The purpose of my research. It consists of examining the laws that include the estimate of income and expenses of the legal entity of the state or society for a certain period of time and allow their implementation.

Research methodology. As we know, the budget right of the Republic of Azerbaijan belongs to the parliament. In the Development of Budget Law - the taxes collected by the state are questioned, the expenditures are approved by the parliament, and the final stage is the approval of the income and expenditures by the parliament.

Applied significance of the study. The state budget uses the budget as a means of ensuring fairness in income distribution by using it as a tool for income redistribution. Ensuring stability: In times of economic instability, the budget, along with other fiscal policies, provides support for stabilization. With the budget, full employment and price imbalances at the general level can be eliminated.

Scientific novelty of the research. Chronological analysis of state budget indicators involves the construction of time series. At this time, the main point is to ensure the comparability of the levels of budget indicators reflected in the dynamics series, because the budget classification used to group the revenues and expenses of the state budget undergoes more or less significant changes over time.

Key words: tax, efficiency, legal entities, tax policy, analysis.

Redaksiyaya daxilolma: 11.04.2024

Çapa qəbul olunma: 20.06.2024

